

КЕЛТСКИ ТОПОСИ ДРВЕЋА У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ XIX И XX ВЕКА²

У раду се на репрезентативном примеру српских песника XIX и XX века траже келтски топоси тринаест стабала дрвећа. Електронски је претражен корпус деветнаест српских песника и њихових одабраних песама, као и корпус једне новије антологије српске поезије. За симболику сваког стабла понаособ извор је тумачење енглеског учењака Роберта Грејвза који о томе пише у својој исцрпној студији *Бела богиња*. Заступљена су следећа стабла: бреза, оскоруша/крушка, јасен, јова, врба, глог, храст, божиковина, леска, винова лоза/купина, бршљан, и патуљаста зова/трска. Студија проматра симболику сваког стабла са становишта књижевности, али се местимично служи историјом, религијом и митологијом, како Келта тако и Словена. Најважнији етнолошки извор представља *Речник српских народних веровања о биљкама* Веселина Чајкановића. Теоријски оквир представљају појмови топоса и хронотопа. У закључку се утврђује висок степен сличности између келтских топоса наведених стабала и њиховог мотива који се јавља у поезији одбраних српских песника.

Кључне речи: Келти, дрво, стабло, Роберт Грејвз, *Бела богиња*, топос, поезија

Увод

Иако је келтска култура нестала са тла Европе пре више од две хиљаде година, данас не само да можемо говорити о том народу у контексту историјске, културне и језичке заједнице, већ и о растућој самосвести међу европским народима, укључујући и српски, о својим келтским коренима. Уплив оваквог размишљања у свет књижевности је за нас од посебног значаја, пре свега у контексту књижевних топоса који су се творили међу Келтима и чију дуговечност намеравамо испитати. Појам „књижевност“

¹ stefan@capsred.com

² Рад је настао у оквиру предмета „Топоси у светској књижевности“ на докторским студијама на Филозофском факултету у Новом Саду под менторством проф. др Ержебет Чањи.

овде користимо у најопштијем смислу јер келтска књижевност у савременом значењу те речи није ни постојала. Сами Келти нису никада били јединствени народ нити су имали било какву заједницу налик држави. Све њихово знање је било усмено и само је у ретким приликама записивано на усправном камењу, налик нордијским рунима. Чак су и такви шури натписи били пре ономастичке таблице него смислене текстуалне целине. Књижевност Келта је била пре свега усмена. Припадници друидске касте су поседовали знање које им је давало значајну улогу у заједници, толику да је њихов ред сáм Јулије Цезар настојао укинути.

Када је песништво у питању, постојали су песници или министрели који су, често уз пратњи харфе о пригодним свечаностима казивали своје дуге наративне песме, налик гусларима на подручјима на којима живи српски народ. Штавише, пре доласка Словена на Балканско полуострво, управо су келтска племена била та која су насељавала ове просторе. Најбројније је било племе Илира, док је племе Скордиска основало Сингидунум, данашњу српску престоницу Београд. Стога смо се и одлучили да управо у делима најистакнутијих српских песника деветнаестог и двадесетог века потражимо мотиве стабала која су сматрана светим на некадашњим келтским територијама, пре свега Британским острвима, о којима је подробније писао енглески песник и учењак Роберт Грејвз [Robert Graves] (1895–1985) у књизи *Бела богиња*. Наравно, његово тумачење, колико год свеобухватно било, треба узети са одређеном резервом јер није једино.

Пројекат који је 2009. године реализовао Учитељски факултет у Београду нам је по први пут понудио најзначајнија дела српске књижевности у електронској форми којима се слободно може приступити путем интернета. Између осталих, ту се налазе и збирке одабране поезије истакнутих српских песника 19. и 20. века. За потребе овога рада изабрали смо деветнаест песника 19. и 20. века чији би укупни корпус песама³ послужио као узорак читавог српског песништва.⁴ Одабрани су следећи песници и њихове збирке: Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај (*Друга певаница* и *Ђулићи, Ђулићи увеоци*), Бранко Радичевић, Лаза Костић, Војислав Ј. Илић, Алекса Шантић, Јован Дучић, Милан Ракић, Владислав Петковић-ДИС, Сима Пандуровић, Милутин Бојић, Милош Црњански (*Лирика Итаке*), Момчило Настасијевић, Растко Петровић, Десанка Максимовић (*Трајим помиловање*), Васко Попа (*Усправна земља, Непочин-поље, Кора*), Стеван Раичковић (*Камена уснаванка*), Иван В. Лалић (*Писмо*) и Бранко Миљковић.⁵

³ Преко четири хиљаде песама

⁴ Свака употреба синтагме „српска поезија“ или „српско песништво“, обухвата само наведени узорак, а не свеукупно песничко стваралаштво српског народа.

⁵ Уколико није другачије наведено, за појединачног аутора назив његове или њене збирке

Мотиве појединачних стабала о којима ће касније у раду бити речи смо тражили на нивоу песме, тј. контекста који он поприма у истој. Због овакве анализе на нивоу појединачне песме, у корпус је укључена и *Антологија српске поезије* Ненада Грујичића која је такође доступна у електронском формату и садржи песме друге половине 19. и целог 20. столећа. Како је састављач потоње збирке истовремено и угледни књижевник, одлучили смо се да уврстимо и његов избор најлепших српских песама у корпус овога рада како бисмо пратили дендролошке мотиве и у нешто савременијој поезији, за разлику од оне која је дигитализована као културно наслеђе. Због могућности електронског претраживања, број тумачених спомињања појединачног дрвета је свакако био мањи од укупног броја погодака претраге услед постојања великог броја успутних спомињања одређеног стабла. Овакви резултати су били заменарени јер нису могли пружити никакав увид у евенталну магијску моћ коју појединачни песник посвећује том дрвету. С обзиром на поднаслов Грејвзове књиге, *Историјска граматика песничког мита*, када говоримо о симболици дрвећа, реч је о његовој симболици у песништву, а не митологији или народном веровању. Како наведене области није могуће у потпуности заобићи, код одређених стабала смо се послужили Чајкановићевом исцрпном студијом *Речник српских народних веровања о биљкама*, али искључиво као приручним средством за тумачење симболике у поезији. Пре него што потражимо дендролошке мотиве у поезији наведених аутора, прво ћемо дефинисати топос дрвета и топосе појединачних стабала.

Топос и хронотоп

Питање топоса, пре свега оног литерарног, јако је сложено, али се ипак кроз историју може уочити одређена линеарна прогресија која је довољна да би се одређена рекурзивна слика у књижевности оформила као топос. Топоси су се првенствено могли срести у античкој науци о беседништву, тј. реторици где су представљали низ уопштених аргумената за којима је говорник могао посегнути: „У антици су састављане збирке таквих топои. Наука о тим топои – названа топиком – обрађивала се у посебним списима“ (КУРЦИЈУС 2013: 75). Исти аутор је такође запазио да је топика еволуирала на преласку у средњи век и престала да буде пуко „складиште залиха“ (КУРЦИЈУС 2013: 85). Курцијус је написао и неколико редака о посебној врсти топике, историјској топици, које ће се током и након средњег века трансформисати у књижевну теорију

одабране поезије је *Песме*.

односно постати равноправни књижевни термин попут сижеа, заплета, жанра или перипетије. О томе колико је историјска топика узнатрковала од средњег века најбоље нам предочава руски семиотичар Јуриј Лотман (1922–1993). Он не само да је етаблирао топос као валидан књижевни појам, већ му је дао значајну улогу у самој структури књижевног текста. Наиме, проблем структуре уметничког простора је по Лотману непосредно повезан са проблемом сижеа и тачке гледишта: „Сав просторни континуум текста у коме се одражава свет објекта слаже се у извештан топос. Овом је топосу увек дата некаква предметност, јер је простор човеку увек дат у виду некаквог његовог конкретног испуњења“ (1976: 302).

Оваква дефиниција је у блиској вези са појмом хронотопа који је први дефинисао руски филозоф Михаил Бахтин (1895–1975): „Време се овде згушњава, стеже ... простор се напиње, увлачи се у кретање времена, сижеа, историје. Обележја времена разоткривају се у простору, а простор се осмишљава и мери временом“ (1989: 194).

Неколико редова ниже, Бахтин попут Лотмана потврђује „суштинско жанровско значење“ чиме је топоним, односно хронотоп, добио пресудно место у књижевном делу.⁶ За нас је од посебне важности што Бахтин говори о многострукој природи хронотопа: „Уметност и књижевност прожети су хронотопским вредностима разних степена и обима. Сваки мотив, сваки издвојив моменат уметничког дела представља такву вредност“ (Ибид. 372).

Појединачни мотиви о којима пише Бахтин ће за нас бити топоси појединачних стабала која ћемо приказати према Грејвзовој номенклатури. Дакле, сваком од тринаест врста дрвећа одговараће један засебан мотив, док сви они заједно потпадају под кровни топос дрвета.

Трострука Муза и њен дендролошки хронотоп

Бела богиња: историјска граматика песничког мита је подужи оглед који је Роберт Грејвз објавио 1948. године. Књига представља покушај објашњења процеса настанка митова са становишта песника. Материјал којим Грејвз поткрепљује своје закључке је превасходно узет из митологије Келта који су живели у Британији, тачније Ирској и Велсу, али и оних скупина ове културе која се развијала у на тлу данашње Француске и Немачке. Извор све поезије је за Грејвза „трострука Муза“ која представља спој разних богиња обожаваних у матријархалним друштви-

⁶ У овом раду ћемо термине *топос* и *хронотоп* користити наизменично јер носе истоветно значење. *Топос* може имати и значење „општег места“ (ПОЛОВИНА 2010: 59), али са потпуно другачијом конотацијом од оне коју има у овоме раду.

ма које аутор обједињене назива „Белом богињом“.

Нарочито занимљив део *Беле богиње* чине поглавља која обрађују „Битку дрвећа“ („Cad Goddeu“), стари велшки мит који је део *Романсе о Талиесину*. Песму је испевао волшебник по имену Гвион који налик келтским друидима оживљава дрвеће да би се оно борило као његова војска. Изворно је песма била део Хергестове *Црвене књиге*, пергаментног списка из 14. века који је један од оригиналних текстова најпознатије велшке збирке поезије *Мабиногиона*. Споменуто *Романсу о Талиесину* је на енглески језик превела леди Шарлота Гест (Lady Charlotte Guest) и објавила ју је заједно са својим чувеним издањем *Мабиногиона* из 1848. године.⁷ Грејвз је запазио да је у поменутој романси садржан и опис старог велшког мита „Битке дрвећа“ који се одигравао између Аравна од Анвма и двојице Донових синова: Гвидиона и Аматаона. Вођен закључцима из књиге *Келтска истраживања* (1809) пречасног Едварда Дејвиса (Edward Davis), Грејвз закључује да поменута битка:

„...није ни безначајна, а није се ни физички водила, већ је то била интелектуална битка која се одвијала у главама, а уз помоћ језика ... такође, у свим келтским језицима реч „дрвеће“ значи „слова“; друидски колеџи су основани у шумама и луговима; велшки део друидских мистерија је повезан са разним гранчицама и најстарија ирска азбука Бет-Луис-Нион („бреза, оскоруша, јасен“) је добила име према прва три дрвета из низа дрвећа чији су иницијали обликовали тај низ“ (2004: 34).

Уколико се вратимо на Бахтинову дефиницију хронотопа, увиђамо да је симболика дрвећа код Келта, односно *locus dendro*, заправо топоним. Нема народа који није приписивао магијска својства дрвећу у већој или мањој мери, али ми ћемо се овде задржати на келтском поимању истог ради лакшег поређења са српским песништвом протекла два века. Овакав хронотоп је превише сложен да би се промотрио у „свој његовој целовитости и пуноћи“ (БАХТИН 1989: 372), тако се мора прибећи решењу које Бахтин користи пишући о природи романа. Наиме, након што је изложио велике типолошке топониме он прелази на хронотопе нижих ступњева и мањег обима попут хронотопа пута, туђег света, замка, гостинске собе итд. Појава оваквих мањих хронотопа се објашњава чињеницом да „сваки мотив, сваки издвојени моменат уметничког дела представља хронотопичну вредност“ (БАХТИН 1989: 372). У случају *Беле богиње* и поглавља која се тичу „Битке дрвећа“, могућно је посматрати мотиве сваког дрвета понаособ, односно њихове симболике. Тиме се тво-

⁷*Мабиногион* је на српском језику објављен 2010. године у преводу Александре Бајић, док је *Белу богињу* Роберта Грејвза превела на српски шест година раније Невена Мрђеновић.

ри низ мањих хронотопа који потпадају под уопштенији дендролошки топос, али се рашчлањени на такав начин, могу проматрати засебно, па ћемо тако зборити о топониму брезе, јасена, храста итд.

Азбука дрвећа

Бет-Луис-Нион азбука, односно огамско писмо, добила је име по својим првим словима (Б, Л и Н) и састојала се од тринаест сугласника и пет самогласника који су именовани по првим словима дрвећа које представљају. У новија времена прво овакво тумачење је понудио ирски историчар Родерик О'Флаерти (Roderick O'Flaherty) у свом делу *Огигија, или временска приповест дешавања у Ирској* из 1685. године. Од њега Грејвз преузима следећу дендролошку таксономију коју смо незнатно изменили за потребе потоњег песничког тумачења:

Назив дрвета:	Слово:	Назив дрвета на српском:
Beth	B	Бреза
Luis	L	Оскоруша/крушка
Nion	N	Јасен
Fearn	F	Јова
Saille	S	Врба
Uath	H	Глог
Duir	D	Храст
Tinne	T	Божиковина
Coll	C	Леска
Muin	M	Винова лоза/купина
Gorth	G	Бршљан
Pethbos	P	Патуљаста зова/трска
Ruis	R	Зова

Кроз објашњење симболике коју су ова стабла имала у Ирској и Британији, просторима где се келтски утицај осећа до дана данашњег, Грејвз је заправо створио њихов дистинктивни келтски топос. Будући велики зналац, у *Белој богињи* пише и о симболици овога дрвећа у митологијама и песништвима других народа, пре свега римског и грчког.⁸ Ми смо се за потребе овог рада задржали на оним деловима који говоре о келтском поимању тог дрвећа. Водећи се Грејвзовим смерницама, за стабало оскоруше смо пронашли стабло које се чешће може срести на нашем поднебљу и носи сличну или

⁸ Поред мноштва других, Грејвз је и аутор обимне студије *Грчки митови*, коју је у српском преводу 1991. године објавио београдски „Нолит“.

истоветну симболику попут изворног ирског. Сугласнички низ који броји тринаест дрвета почиње словом „Б“ које је симбол за брезу.

В: Бреза (месец траје од 24. децембра до 20. јануара)

Гвион у „Бици дрвећа“ посвећује брезе читаву строфу:

„Бреза, дама племенита рода,
Стиже међу последњима,
Али не због кукавичлука,
Омела ју је висина“ (ГРЕЈВЗ 2004: 43).

Роберт Грејвз њену окаснелост приписује својству брезе да њене гране дуго, скоро до краја године остају танке. Бреза је код Келта, због тога што, уз зову о којој ће касније бити речи, прва почиње да листа, сматрана дрветом почетка (2004: 162).

Проматрање топоса брезе у српској поезији ћемо започети од песме Десанке Максимовић посвећене овом дрвету. Да је бреза заиста симбол почетка, говори нам епонимна песма у којој се то дрво пореди с песникињом:

„Кад се сунце роди прва га она поздрави рупцем белим.
Кад се месец роди прва га она угледа и обуче се у сребро.
Кад путник наиђе кроз тамну ноћ прва га она дочека и покаже му пут.
Кад пада роса прва она пружа жедно дрхтаве длане“ (МАКСИМОВИЋ 2009: 387).

У песми „Ране“ Бранка Радичевића „брези“ најављују скоро ступање зиме и снега (2009: 575). Заправо, уколико занемаримо песништво Десанке Максимовић, бреза је најчешће зао предзнак у нашој поезији. У песми „Урлик“ Стевана Раичковића бреза коју посматра стари лав у зоолошком врту је изједначена са „раком“ сваког човека (2009: 89). Већ сам наслов песме Дејана Гутаља „Сахраните је испод бреза“ говори о томе какав су симбол за песника брезе. Сличну симболику проналазимо у песништву Момчила Настасијевића, нарочито у песми „Сутон“. Дакле, бреза је у српској поезији ретко дрво почетка и пре је симбол краја, тј. смрти. Услед корпусних ограничења овога рада, свакако би било занимљиво промотрити топос брезе на већем узорку.

Л: Оскоруша/крушка (месец траје од 21. јануара до 17. фебруара)

Друго дрво је планински јасен или оскоруша која је сматрана дрвом живота и храном богова. Грејвз још пише да је на „британским острвима ово дрво коришћено за заштиту од удара грома и од вештичјих чини ма

које врсте“ (2004: 163). У Србији се оно често меша са дивљом крушком због сличног цвета, али и чињенице да оба стабла припадају потпородици Maloideae. Бајићева наводи и брекињу која има „сличне беле цвеве распоређене у гроздасте ваши“ (2009: 206), притом потврђујући да је врста оскоруше која расте у Британији аутохтона за то подручје, те да треба тражити пандан том дрвету на простору југозападне Европе.

С обзиром на скромну заступљеност оскоруше у српским народним веровањима⁹ и песништву која се своди на успутни помен „гајића оскоруша“ код Дучића (2009: 130), ваља испитати мотив крушке која је свакако присутнија. Заштитну улогу коју је имала код Келта, крушка има и у српској поезији. У песми Алексе Шантића „Суша“, деца „задаћу уче“ у хладу крушке (2009: 55). И код Александра Вуча, сандук, који треба да заштити своју садржину, направљен је од крушковине. Чак и при успутним поменима крушковог дрвета које сусрећемо у нашој поезији, оно се неизоставно јавља са предлогом „под“ који би био пандан заштитарској улози коју је крушково стабло имало у келтским баладама.

N: Јасен (месец траје од 18. фебруара до 17. марта)

Трећем дрвету Грејвз приписује суштински две улоге: у британском фолклору се појављује као „дрво поновног рођења“, али је његов месец „месец поплава“ те је јасен дрво силе мора или силе која обитава у води. Дакле, симбол је поновног рођења и снаге воде.

Борис Лазић га спомиње у контексту купања у песми „Јадран“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 901). Поновно рођење једне нације кроз устанак најављује шуштање јасеновог лишћа у песми „Ноћ пред полазак“ недавно преминулог Танасија Младеновића (ГРУЈИЧИЋ 2013: 356). Готово да се може констатовати да је „јасен“ заиста „бусен“, како за њега вели Бећир Вуковић (ГРУЈИЧИЋ 2013: 792), и да се поред употребе у контексту воде, песници њиме служе како би означили какав почетак.

F: Јова (месец траје од 18. марта до 14. априла)

Четврти месец је у знаку јове која је у основи „дрво ватре, моћи ватре да земљу ослободи моћи воде“ (ГРЕЈВЗ 2004: 168).

Овакву, али и низ других симболика, од улоге у справљању млека до улоге у процесу добијања црвене боје, тешко је проверити у српској поезији како је она сиромашна у спомињању самог дрвета. Само Бранко В. Радичевић спомиње јову као једну у низу дендролошких референци

⁹ Чајкановић је помиње у свега неколико штурих редака.

у песми „Љубомора“ и вели да „нисам могао веровати грму нити женској јови“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 386). С обзиром на интензитет песникове љубоморе од које „кључа крв“ не чуди што он спомиње и јову коју види као претњу својој драгој јер она не само да је дрво ватре код Келта, већ у „Бици дрвећа“ прва „кавгу заподева“.

S: Врба (месец траје од 15. априла до 12. маја)

Пети месец о коме Грејвз пише припада врби која је „дрво чаробништва“ и „дрво је које највише воли воду“ (2004: 169–170).

У српској поезији врба се такође јавља у контексту воде: код Војислава Илића врбе уз Дрину „бацају сен“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 158), Драинац смешта читаву барку у врбак (ГРУЈИЧИЋ 2013: 302), док Србољуб Митић посматра врбе као саставни део воденога тока: „о, водо, а ја увек сањам твоју бистрину / и твоје врбе, жута ресања“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 436).

Штавише, у српској поезији налазимо и читаве песме посвећене овом дрвету. У песми Алексе Шантића „Под врбама“ ово стабло представља „скровиште где се љубавник скрива“ (ЈАШОВИЋ 2010: 38) док посматра драгу која се нага купа у реци. Опис њеног стапања са водом, „и у воду сва се скупи/ ... / пурпурна се ватра упи“ (ШАНТИЋ 2009: 31), у сагласју је са описом „Месечеве богиње која свему даје свежину и влагу“ (ГРЕЈВЗ 2004: 169). Код Момчила Настасијевића магијски приказ је појачан увођењем загробног света у песми „Врбе“ где је управо на обали реке портал који води у други свет:

„Кад умрем, чекај ме
на води међу врбама
и оне тако
сане од сете на веки
чекају неке жуборе из незнани“ (2009: 29–30).

Врбу као магијско дрво које је повезано са прекорачењем граница срећемо и у чувеној песми Васка Попе „Очију твојих да није“, када се прелазак врба преко прага тумачи као призивање природе и свих њених исцелитељских моћи које Грејвз приписује Белој богињи.

Мотив „дрвета посвећеног песницима“ (ГРЕЈВЗ 2004: 170) се најчешће среће у поезији Растка Петровића који на најбољи начин у свом лирском спеву „Прољетња елегичја“ сажима топоним врбе у српској поезији: „Под врбама је писао песме, / Крај вода је сањао девојке;“ (2009: 49).

Напоследку, иако не потпада под корпус овога рада, треба се осврнути на помињање врбе код Филипа Вишњића у 19. веку у народној песми „Бој на Чокешини“:

„Ја се први с Турцима бити нећу:
јер ја нисам дрво врбовина
кад пос’јеку, да с’ омладит могу,
па да будем врба ко и била,
већ Турчија, горски арамбаши, -
кад пос’јеку, омладит се нећу!“

О способности дрвета врбе да се подмлади говори се и у „Бици дрвећа“: „врба и оскоруша / Споро се сврставају“. Грејвз пишући о брези ово дрво посматра као алузију на „гране [врбе] које дуго, скоро до краја године остају танке“ (2004: 162). Бој на Чокешини описан у истоименој песми се збио 28. априла 1804. године, на Лазареву суботу, хришћански празник познат под именом Врбица. Тај датум је готово на половини месеца врбе.

Н: Глог (месец траје од 13. маја до 9. јуна)

Бели глог, глог или мај је дрво које доноси несрећу, што Грејвс поткрепљује индоевропским кореном енглеске речи *scathe* која значи „шета, озледа“ (2004: 170).

Овакво поимање глога се може пронаћи и код већине српских песника који га везују за гробље и смрт, попут Рајка Петрова Нога који ову биљку смешта на гробље у песми „Задушнице“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 633), док пејзаж у песми Манојла Гавриловића „Црни коњаници“ употпуњују негостољубиве „трњине и глогиње“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 618). Поред ових директних довођења глога у везу са несрећом, присутно је и доста песничких слика времена када глог цвета, дакле средине маја, али неретко у злослутном контексту. У маниру Елиотове крилатице из „Пусте земље“ „Април је најсуровији месец“, Сима Пандуровић пише песму „Болесно пролеће“ у којој је „Цвет осуо круне новог, белог глога“ само да би га напослетку подсетили „мириси маја на задах од гроба“ (2009: 43–44). Сличну опречност срећемо и у поезији Десанке Максимовић која се у песми „Лирска противуречност“ нада да ће „још једном пити / с пролећа мирис глога“ само да би на крају изрекла да „кад дође радост нека ... знам: да данас–сутра поново бол ме чека“ (2009: 96). Кроз читаву њену поезију се провлачи сличан мотив глога као весника пролећа,¹⁰ који заправо предсказује какав зао догађај који ће се збити у последњим стиховима песме.

Грејвз још пише да „уништити старо глогово дрво у Ирској значило је призвати највећу могућу опасност“ (2004: 171). Код Васка Попе од

¹⁰ Поред наведене, мотив је присутан и у следећим песмама: „Речи“, „Сад“, „Љубавно писмо“, „Кајање“ као и у трећем певању наративне песме „Отацбино, ту сам“.

глога је одељан колац (ПОПА 2009б: 51) који је по народном веровању најбоља одбрана од вампира, а Чајкановић још пише да „у њему бораве демони који су у стању да пошаљу болест“ (2009: 33) што би објаснило ирско празноверје да не треба сећи ово дрво¹¹ и Попино настојање да се употребом коца „не поврати ... квариигра ... и безвезница“ (ПОПА 2009б:52) која представља вештицу.

D: Храст (месец траје од 10. јуна до 7. јула)

Келти су свето дрво врховних божанстава у већини светских религија превасходно ценили због чврстине. Реч *duir*, назив за храст у Бет-Луис-Нион азбуци, значи „врата“ у многим европским језицима, укључујући и српски.¹² Да се храстово дрво користило као грађа за врата налазимо и у „Бици дрвећа“ где Гвион пише: „Стамени чувар вратница свуда га зову“. Дрво је „издржљивости и победе“ (ГРЕЈВЗ 2004: 172) и стара друидска религија је била заснована на култу храста и паразитској зимзеленој биљци имели која на њему расте (КРАУЗЕ 2013: 236).

Како је дрво храста у српском народу доста поштовано и има готово божански статус (ЧАЈКАНОВИЋ 2009: 121), не чуди што наша поезија обилује овим мотивом. Представе храста су веома сличне келтским, где он асоцира на стаменост што чини храстовину подобном за израђивање врата. Потврду за ову тврдњу проналазимо у песми „Последњи гост“ Војислава Илића где ветар тресе „тешка храстова врата“ (2009: 68), док у чувеној песми Лазе Костића „Santa Maria Della Salute“ стари храст пркоси олуји (2009: 186). У песми „Сентандреја“ Васка Попе од храстовине је изграђена потпора кубета у цркви (ПОПА 2009в: 16).

Иако нам Грејвз не пише о таквом значењу код Келта, у српском народу је постојала пракса која се до дана данашњег одржала у руралним пределима где се поједини столетни храстови претварају у записе урезивањем крста у кору. Таква стабла-записи су служили као својеврсни летописи села у чијем се атару налазе. Стога не чуди да се већина спомињања храста у српској поезији односи управо на овакву улогу тог дрвета. Споменућемо само Симу Пандуровића који му посвећује читаву песму или пак Љубомира Симовића који о храсту исписује мини циклус од три песме. Преовладавајући епитет који стоји уз именицу „храст“ је готово увек „стари“,¹³ истоветно као што је јела готово увек „вита“.

¹¹ Грејвз наводи да је „последница овог чина угинуће стоке, смрт деце и губитак читавог имања“ (2004: 171).

¹² Реч *двери* је у српски ушла из рускословенског језика.

¹³ Споменућемо само неколико песама: „Бодинова балада“ Растка Петровића, „Бајалица“ Милутина Петровића, „Под Острогом“ Алексе Шантића итд.

Т: Божиковина (месец траје од 8. јула до 4. августа)

Осмо дрво је божиковина или зеленика која цвета у јулу, али о чијој симболици неће бити речи како нисмо успели да пронађемо ниједан спомен исте у предвиђеном захвату српског песништва.

С: Леска (месец траје од 5. августа до 1. септембра)

Август је месец када сазрева лешник који је у келтским легендама „увек заштитни знак згуснуте мудрости: нешто слатко, језгровито и скривено у малој, тврдој љусци ... [леска] даје и цвет и плод (тј. лепоту и мудрост) истовремено“ (ГРЕЈВЗ 2004: 177–178).

Као прва асоцијација намеће се *Горски вијенац* и чувене речи Владике: „тврдо је орах воћка чудновата, / не сломи га, ал’ зубе поломи!“ (ЊЕГОШ 2009: 72).

Иако је овде реч о орању, који се не спомиње у келтским предањима па тако ни код Грејвза, због сличности између енглеских назива за плодове овог дрвећа (*hazelnut* и *walnut*) могуће је повући одређену једнакост у погледу њихових песничких значења, у смислу да келтски симбол лешника готово савршено одговара својствима које Његош приписује орању. Ипак, нашој поезији не фали помена ни дрвета леске ни њеног плода лешника, па тако Десанка Максимовић пореди срце са лешником у песми „Човек“ (2009: 487), док му Драган Колунџија посвећује читаву песму у којој захтева следеће: „Док лежим у врту лета, донеси ми, драга, лешник“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 536). Спомињање јесени у песми наговештава да је лешник тај који најављује скоро ступање новог годишњег доба, што је у сагласју са њеном улогом у „Бици дрвећа“ у којој је она „гласник друида; стари ирски хералди носили су беле лескове прутове“ (ГРЕЈВЗ 2004: 178). Смену годишњих доба срећемо и код Владиславе Војновић која у песми „Кожа моје мајке“ говори о михољском лету које „наговештава лешник који се поново реси“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 895).

М: Винова лоза (месец траје од 2. септембра до 29. септембра)

Винова лоза у доба бербе је десето дрво које испрва није расло у Британији већ је тек касније донето на то поднебље. Стога Грејвз формира теорију по којој је купина народна замена за винову лозу, нарочито на југозападу земље (2004: 179). Она је у свим келтским земљама била табуисана, упркос хранљивости. Грејвз пише да су га као дете у северном Велсу упозоравали да је купина опасна.

Симболика винове лозе у нашој поезији не одудара превише од оне коју има у светској поезији. Везу између лозе и путености сумира Милутић Бојић у песми „Салома“, препуној цитата и референци из Библије:

„Уцвала је лоза, миришу девојке,
Црвене се тела, блеште мушка бедра,
Кикоћу се, слушај, лузима лепојке“ (2009: 29).

Мотив винове лозе, грожђа и чокота је свеприсутан у поезији сваке нације, готово увек са истим значењем које се ни код Келта не разликује: „стабло је радости, весела, јарости и симбол је поновног живота јер је њена снага сачувана у вину“ (ГРЕЈВЗ 2004: 179). Од многобројних српских песама о грожђу споменућемо „Подне у винограду“ Добрице Ћосића.

Свакако је занимљивије промотрити келтску симболику купине о којој Грејвз пише, а која се на први мах не чини тачном за наше просторе због слатког укуса купиновог плода. Ипак, код Чајкановића проналазимо да је „купина ђаволски пандан грожђу“ и „да се она не сме окусити пре него што се окуси грожђе“ (2009: 73). Тек након што ју је Свети Сава благосиљао народ је почео да је користи.

У српском песништву су се ипак задржали трагови проматрања „ђавољег грозђа“, што је један од народних назива за купину, као „опасног“ како га Грејвз описује. За Милана Комненића, Херцеговина је од „купина и змија“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 572). У сличном маниру пева и Радослав Златановић о својој бившој љубави која га је преварила и којој је посвећена песма „Абвесидорино колено“ у којој је „њено тело саздано од дивљих купина“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 492). Прича о змији и превртљивости жене нас наводи не само на библијску причу о изгнанству човека из Раја, већ и на податак да се „у Британији сматра да се купина не ваља јести због вила“ (ГРЕЈВЗ 2004: 179), која су женска водена божанства, те не чуди да Чајкановић наводи да је купиново грм „седиште женских демона и божанстава“ (2009: 73). Напослетку ћемо навести још два примера из савремене српске поезије где је купина повезана са каквом недаћом. Код Владиславе Војновић „поново процвале купине“ наговештавају „удаљену страхоту“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 895), док модра боја купиновог грма подсећа Стевана Раичковића на мајчине очи модре од плача (ГРУЈИЧИЋ 2013: 403).

G: Бршљан (месец траје од 30. септембра до 27. октобра)

Грејвз истиче сличност једанаестог дрвета са виновом лозом јер „стижу један иза другог пред крај године и заједно су посвећени поновном оживљењу, вероватно зато што су једине две врсте стабала у Бет-Луис-Нион азбуци која расту спирално“ (2004: 179). Поред нераскидивих

веза са виномом лозом, бршљан је код Келта симболизовао „старицу или цангризаву жену“ што се повезује са тим да бршљан дави дрвеће. Пошто је биљка пењачица, она обујмљивањем око стабала другог дрвећа њих лишава преко потребне светлости и минерала.

У нашој поезији не налазимо превише спомена бршљана. У песми Алексе Шантића „Плијен“ он се „обвија / око брезе и тополе“ (2009: 149). Поред овакве очекиване симболике која је уско повезана са самим особинама биљке, у песми „Претпразнично вече“ истог песника срећемо религијско коришћење бршљања: „Из иконостаса / сух бршљан вири“ (2009: 3). Биљка пузавица се увија око иконостаса попут винове лозе за коју смо видели да је наши песници повезују са змијом као симболом грешности. Ипак, бршљан свене, опхрван снагом хришћанске вере. Код Јована Јовановића Змаја ситуација је обрнута:

„Кад ја умрем, бол ће пасти,
Ал' ће с' бршљан ширит' јаче,
- А остаће можда дуже
Него плоче и крстаче“ (ЈОВАНОВИЋ 2009б: 198).

Бршљан је овде симбол снаге и дуговечности који је кадар да надживи људски век због чега је и био цењен код Келта као дрво ресурекције. Додатни доказ за овакву тврдњу проналазимо у „Бици дрвећа“ у којој је бршљан „на врхунцу“ у време одигравања битке, што се тумачи његовом инвазивношћу као биљне врсте, садржаном у синтагми „шири јаче“ код Змаја.

Р: Патуљаста зова, или NG: трска (месец траје од 28. октобра до 24. новембра)

Слово које симболизује дванаесто дрво, патуљасту или водену зову, није изворно слово Бет-Луис-Нион азбуке већ је замена за слово чије је дрво трска, која се сече у новембру (ГРЕЈВЗ 2004: 180). Она је у Ирској коришћена за покривање кровова и као таква представља елемент употпуњавања и довршености, као и сигурности које пружа наткровљени дом.

Водену зову не срећемо као песнички мотив јер не расте на овим просторима, али зато топос трске не мањка и прилично је чест. Слично келтским веровањима, Миодраг Станисављевић убраја трску у градивни материјал куће: „трска, слама, земља и пруже“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 598). Наслов песме „Мале невеште куће“ наговештава да су у питању пре чатмаре него стамене куће, што срећемо још код неких песника. Борислав Милић пева о „великој сахрани“ и „трскама у каналу“ које повезује с призором „куће у набоју“ (ГРУЈИЧИЋ 2013: 415), успостављајући директну везу између трске и огњишта које су у овом случају задесиле недаће.

R: Зова (месец траје од 25. новембра до 22. децембра)

Тринаесто дрво расте поред воде и Грејвз га спомиње искључиво у негативном контексту: „У Енглеској народно предање каже да користити зову као дрво за ложење значи призвати ђавола у кућу“, те закључује да је зова „дрво судбине, проклетства“ (2004: 181). У Ирској су вештице радије бирале зовино но јасеново дрво за своје мотке на којима јашу, док сам мирис зове доноси болест или смрт. Можемо закључити да се ово дрво „редовно повезује са смрћу“ на некадашњим келтским територијама (БАЛИЋ 2011: 237).

Деца у песми Јована Дучића „Крај мора“ справљају играчке пушке од зововине (2009: 41). У песми „Отаџбина у првомајској поворци“ Десанке Максимовић „на мед мирише млада зова“, али већ који стих касније сазнајемо да је тај мирис злослутан јер само асоцира песникињу на личје своје домовине: „Ево Србије мрког лица“ (2009: 634). У обе песме зова се појављује у контексту безбрижности и радости који касније попрамају злослутно значење.

Закључак

Није спорно да је дрвеће имало значајно место како у митологији и религији тако и у песништву многих држава и друштава кроз историју. И данас смо сведоци обожавања паганских култова који држе одређено стабло светим. Штавише, одређене секте се користе управо *Белом богињом* Роберта Грејвза као својом светом књигом.¹⁴ Пишчева намера свакако није била да оживљава култ Троструке богиње који је подробно описао, већ једноставно да пружи свеобухватан прилог изучавању гене-зе поезије. Своје тврдње је пре свега поткрепио доказима пронађеним у поезији ирских бардова која је у директној спрези са келтским наслеђем те земље. Азбука дрвећа чију је симболику први Грејвз назначио свакако представља један од битних делова његове студије.

Нама су најзанимљивија била два поглавља која се баве симболиком стабала оличеним у тринаест сугласника и пет самогласника древне Бет-Луис-Нион азбуке. Служећи се значењем и важношћу које су Келти придавали дрвећу, формирали смо матрицу за топоним, тј. хронотоп, термин који је у теорију књижевности увео руски филозоф Михаил Бахтин. Следећи његове назоре, рашчланили смо уопштени дендролошки топоним на више мањих хронотопа којима одговара свако појединачно стабло, почев од брезе и закључно са зовом, баш као што их и Грејвз наводи.

¹⁴ *Бела богиња* готово да има статус свете књиге у многим савременим паганским, сабатским и вештичјим култовима.

Након оваквог творења хронотопа, они су упоређени са српским песничким стваралаштвом 19. и 20. века. Како је дати период превише обиман за природу овога рада, одлучили смо се за деветнаест најрепрезентативнијих аутора и њихове одабране песме, уз додатак једне репрезентативне антологије како бисмо проучили и нешто савременије песме. Могућност електронске претраге нам је омогућила да недвосмислено потврдимо постојање или одсуство топонима различитих стабала у песмама одабраних аутора. Поврх тога, анализирајући спомињања појединачних стабала на нивоу једне песме успешно смо упоредили њихов мотив са келтским мотивом који нам је пружио Грејвз. Пошто смо размотрили свих тринаест сугласничких стабала огамског писма и њихову симболику у српској поезији, можемо закључити да се мотив дрвета у великој мери поклапа. Такво поклапање није потпуно и не важи за свако стабло, како нека не расту у нашем поднебљу нити им је могуће пронаћи пандан, попут божиковине и пагуљасте зове. За нека стабла смо успели пронаћи њихове балканске парове (на пример, оскоруши одговара крушка). Једино дрво код кога срећемо истински опречне мотиве је бреза. Келтски барди су о њој певали као о дрвету почетка па је тако и постала симбол првог слова древне азбуке, док је у нашој поезији ово дрво симбол краја и тесно се повезује са смрћу. Овакво одступање и различитост хронотопа једног дрвета ипак не чуди толико, колико чињеница да су келтски хронотопи осталих стабала јако слични, понекад и истоветни онима које срећемо у српској поезији.

Напоследку, треба поново нагласити да циљ овог рада није био да исцрпи наведену тему нити да пружи неоториве закључке. Задатак је био указати на репрезентативном узорку поезије сличности између дендролошких мотива нашег песништва и балада некадашњих ирских минстрела који баштине келтско наслеђе.

Цитирана литература

- БАЈИЋ 2011: Bajić, Aleksandra. *Keltsko-slovenske paralele 2: Priča o Kilhwchu i Olwen*. Beograd: Pešić i sinovi, 2011.
- БАХТИН 1989: Bahtin, Mihail. *O romanu*. Preveo sa ruskog Aleksandar Badnjarević. Beograd: Nolit, 1989.
- ГРЕЈВЗ 2004: Grejvz, Robert. *Bela boginja: istorijska gramatika pesničkog mita*. Prevela sa engleskog Nevena Mrdenović. Beograd: Dosije; Službeni list SCG, 2004.
- ЈАШОВИЋ 2010: Јашовић, Предраг. „Дрво као књижевни мотив и симбол“. *Детињство*, књ. 37, св. 1/2 (2010): стр. 37–42.
- КРАУЗЕ 2013: Krauze, Arnulf. *Kelti: istorija i mit o jednom zagonetnom narodu*. Preveo sa nemačkog Slobodan Damjanović. Beograd: Laguna, 2013.

- КУРЦИЈУС 2013: Curtius, Robert Ernest. *European Literature and the Latin Middle Ages*. Introduction by Colin Burrow, Translated from German by Willard R. Track, Princeton; Oxford: Princeton UP, 2013.
- ЛОТМАН 1976: Lotman, Jurij. *Struktura umetničkog teksta*. Predgovor i prevod sa ruskog Novica Petković. Београд: Nolit, 1976.
- ПОЛОВИНА 2010: Половина, Наташа. *Топос путовања у српским биографијама XIII века: Доментијан и Теодосије*. Нови Сад: Академска књига, 2010.
- РЕЧНИК 2011: *Речник српског језика*. Израдили Милица Вујанић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- ЧАЈКАНОВИЋ 2009: Чајкановић, Веселин. *Антологија српске књижевности: Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: Учитељски факултет, 2009.

Извори

- БОЛИЋ 2009: Бојић, Милутин. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ГРУЈИЧИЋ 2013: Грујичић, Ненад. *Антологија српске поезије (184–2000)*. 2. изд. Сремски Карловци: Бранково коло, 2013.
- ДУЧИЋ 2009: Дучић, Јован. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ИЛИЋ 2009: Илић, Војислав. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ЈАКШИЋ 2009: Јакшић, Ђура. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ЈОВАНОВИЋ 2009: Јовановић, Јован Змај. *Антологија српске књижевности: Друга певанија*. Београд: Учитељски факултет, 2009а.
- ЈОВАНОВИЋ 2009: Јовановић, Јован Змај. *Антологија српске књижевности: Ђулићи и Ђулићи увеоци*. Београд: Учитељски факултет, 2009б.
- КОСТИЋ 2009: Костић, Лаза. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ЛАЛИЋ 2009: Лалић, Иван В. *Антологија српске књижевности: Писмо*. Београд: Учитељски факултет, 2009. ПДФ.
- МАКСИМОВИЋ 2009: Максимовић, Десанка. *Антологија српске књижевности: Трајим помиловање*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- МИЉКОВИЋ 2009: Миљковић, Бранко. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.

- НАСТАСИЈЕВИЋ 2009: Настасијевић, Момчило. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ПАНДУРОВИЋ 2009: Пандуровић, Сима. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ПЕТКОВИЋ 2009: Петковић, Владислав – ДИС. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ПЕТРОВИЋ 2009: Петровић, Растко. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ПОПА 2009а: Попа, Васко. *Антологија српске књижевности: Кора*. Београд: Учитељски факултет, 2009а.
- ПОПА 2009б: Попа, Васко. *Антологија српске књижевности: Непочин-поље*. Београд: Учитељски факултет, 2009б.
- ПОПА 2009в: Попа, Васко. *Антологија српске књижевности: Усправна земља*. Београд: Учитељски факултет, 2009в.
- РАДИЧЕВИЋ 2009: Радичевић, Бранко. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- РАИЧКОВИЋ 2009: Раичковић, Стеван. *Антологија српске књижевности: Камена усаванка*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- РАКИЋ 2009: Ракић, Милан. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ЦРЊАНСКИ 2009: Црњански, Милош. *Антологија српске књижевности: Лирика Итаке*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- ШАНТИЋ 2009: Шантић, Алекса. *Антологија српске књижевности: Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.

Stefan P. Pajović

CELTIC TOPOI OF TREES IN NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURY SERBIAN POETRY

The paper's aim is to investigate whether tree motifs in Serbian poetry of the nineteenth and twentieth century poetry have any resemblance to the ones they had in Celtic poetry two thousand years ago. Works of nineteen most prominent Serbian poets of the given era have been included into the corpus, as well as a representative anthology of poetry which contains the most important Serbian poems of the twentieth century. The poems were primarily analyzed from a literary point of view, although in some cases mythological, ethnological, and religious aspects were taken into account as well. The main source for Celtic motifs of each tree was Robert Graves's book *The White Goddess* in which he expounded on the symbolism each tree had in Celtic

poetry. The thirteen trees represent corresponding letters in the ancient Irish Beth-Luis-Nion alphabet (thirteen consonants): birch, rowan/pear, ash, alder, willow, hawthorn, oak, holly, hazel, vine, ivy, dwarf elder/reed, and elder.

In most of the cases the two motifs coincided or were at the very least similar to one another. The way Celtic bards sung about trees in their ballads, namely the “Battle of Trees“ is not very different from the way Serbian poets perceived various types of trees in their poetry. The only truly different motif was the one of birch, which is a symbol of birth in Celtic poetry, but not in Serbian poetry in which it marks an ending, i.e. death. The symbolism of other trees coincides: yew is the tree of death, oak is the symbol of firmness, hawthorn symbolizes misfortune, etc. Except for the birch tree and holly, for which we could not find a match in the Balkans flora, all other trees seem to bear the same symbolism in the poetry of the two nations geographically and chronologically distant.

The purpose of this paper is not to provide an all-encompassing account of the issue, but rather to point out the similarities between not only ancient Celtic and Serbian culture, but their respective literatures as well. The analysis of the tree motif in poetry is merely one aspect of such a relation. Hopefully, other studies that would stem from this one could provide a more detailed account of the motif of each tree.

Key words: Celts, tree, wood, Robert Graves, *The White Goddess*, topos, poetry

